

ЦЕРКВА СПАСА – ВІКОПОМНА ПАМ'ЯТКА ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Бруснікіна Г., Кочубинська Т. Церква Спаса на Берестовому. –
К.: СПД Пугачов О.В., 2007. – 156 с.: іл.

Поглянемо на карту Києва XI–XII ст., складену на початку 1970-х років видатним українським істориком М.Ю. Брайчевським. Уже в ті часи наше місто вражало своїми розмірами, пам'ятками архітектури, пречудовими краєвидами, грандіозним Дніпром-Славутичем, що творить безліч приток, заток, островів та півостровів, над якими височіють славнозвісні історичні київські гори: Замкова, Старокиївська, Шекавиця, Хоревиця, Батієва, Татарська, Чорна, Лиса, Печерська та Звіринецька. А довкола – сади, виноградники, долини і яри, слободи і слобідки, урочища, які обрамляють стародавні вали, фортеці та укріплення. І все це осяяне сяйвом численних золотих бань великих і малих храмів, дзвіниць, трапезних, безліччю церковок і капличок, серед яких потужними архітектурними і духовними домінантами підносяться прекрасні ансамблі Печерського монастиря, Софії Київської, Китаївської обителі, Вишгорода, Подолу і Старого міста.

Та була в стародавньому граді Кия місцина, яка своєю красою, чудовим берестовим гаєм, а ще духовною і фізичною близькістю до Печерської обителі найбільше вабила чільних достойників Київської Русі-України. Це не велике село, яке увійшло в історію як Берестове, стало замською резиденцією київських князів, місцем, де в княжих платах вирішувалися важливі державні питання, де зароджувалися ідеї поширення християнської духовності в Україні, де, мабуть, писалося славнозвісне “Словоозаконіі благодаті”, створене першим українським київським митрополитом Іларіоном. То ж не дивно, що саме у цій околиці Києва, до якого із Старого міста вела через яри й ліси лише одна дорога, постав величний храм Спаса, який через багато століть став збудником багатьох наукових досліджень, дискусій, суперечок, наукових публікацій, у яких і досі не поставлено всі крапки на “і”, досі не з'ясовано точний час побудови, багатьох відновлень, оновлень, реконструкцій, розписів та їх реставрацій, які були у вічній трагічній одяг нашій культурі подією, коли малоосвічений маляр Т. Жолтонецький у XIX столітті взяв та й недолго переписав безцінні фрески XI–початку XII століття, а також виконані грецькими живописцями в час митрополита Петра Могили. Й лише 1935 року було частково розчищено композиції XVII століття, зокрема композиції “Дар Петра Могили” з його портретом.

Цей храм, його архітектура і декор, дають можливість простежити еволюцію змін у українській культурі упродовж століть. Зміни, зумовлені розвитком історії й культури України, її особливим місцем у європейській цивілізації, виразно відбилися у храмовому будівництві та монументальному мистецтві. Збережені до нашого часу твори, зокрема й Спаської церкви, свідчать про те, що іконопис і стінопис Наддніпрянщини в XVI столітті набули чимало нових тем і сюжетів західного походження, які протистояли архаїчному напрямку й розвивалися в одному національно насаженому річці українського малярства. Маємо унікальну можливість дослідити творчість фонських майстрів, які, принісши з собою “свої” традиційні сюжети й прийоми, звичайно ж, мали творчі контакти з місцевими майстрами і традиційний створили унікальні, новаторські за своєю сюжетикою й духом, насажені національно-визвольною боротьбою українського народу проти покатоличення та полонізації твори.

Розписи Спаської церкви цікаві ще й тим, що вони створювалися задоволі несприятливих технічних умов, оскільки в храмі не було центральної бані, у якій мав би концентруватися композиційної ідеологічності напис. Оскільки композиційний і тематичний центр через це було перенесено на склепіння вівтарної частини, то художникам довелося виявити неабияку винахідливість у доборі та втіленні сюжетів, завдяки чому увесь комплекс має дещо нетрадиційне, новаторське вирішення. Намагання вмістити сюжети у доволі тісному, незвичному просторі дає те, що більшість композицій вирішено у незвично сміливих ракурсах, рухах, пристосованих до нетрадиційних опуклих та увігнутих поверхонь інтер'єру.

До малярських новацій спаського розпису правомірно буде віднести появу двох поясів страсних сцен на західній стіні середньої частини храму, серед яких вирізняється глибоким втіленням ідеї святості й зворушливістю почуттів сюжет “Омивання ніг”. Структура храму спонукала також живописців умістити на південній стіні сюжет “Недремне око”, який пізніше знайде поширення в українському малярстві. Та, безперечно, найбільше вабить глядачів фреска “Дар Петра Могили”, де більшість дослідників вбачає автентичний портрет великого митрополита, котрий зробив неогігантний внесок у розбудову української церкви, освіти, культури.

Одним із кульмінаційних ідейних центрів системи розписів храму є сповнене урочистості зображення храмового свята “Преображення”, під яким розміщено репрезентативний напис, що відображує ідею подвижницької місії славетного митрополита: “Петро Могила, архієрей Божий, дарує і цей храм, і самого себе Господу владиці і завершує цей достославний і пріснопам'ятний дім, виявивши його іззабуття, перстами греків написавши славу, яку ти, безначальний, осягнув хресним стражданням твоїм посеред землі, бо в храмі божому всякий славу приносить. Ти, що утверджуєш склепіння небесні і вагу землі своєю долонею тримаєш, утримай і цей дім назавжди нерушимим во славу твоєї держави”.

У нелегкий час, коли над Україною ще тягнеться економічна й духовна криза, виконати заповіт Петра Могили – особлива честь. Саме таке завдання переслідували автори, науковці Києво-Печерського історико-культурного заповідника, працюючи над цією книгою, у якій вони за гальмили дослідження кількох поколінь мистецтвознавців, істориків, археологів. Ця книга відтворює багатовікову історію храму й нагадує про велич зусиль нашого народу в утвердженні духу, стимулює, за словом народного художника України, академіка Академії мистецтв України, реставратора творів сакрального мистецтва М. Стороженка “пробудження душевного трепету у спогляданні досконалості форм архітектури і ритуалу, вивершенні драматургії краси сакральних образів. Книганіби говорить: схаменіться у гордошах, марноті слави й грошолюбства. Опікуйтесь вічним, опікуйтесь духовністю”.

Дослідження переконує, що й нині на нас можуть чекати несподівані знахідки, відкриття піднашаруваннями первісних фресок, як це було 1970 року, коли під час обстеження інтер'єру церкви на західній стіні артекса, над дверним прорізом було виявлено первісні фрески XII століття – композицію “Чудесний лов риби”. Вміщені у книзі різні точки зору, погляди на реставрацію, документи і матеріали археологічних, мистецтвознавчих та реставраційних досліджень багатьох відомих учених, які так і не дійшли спільної думки з багатьох аспектів історії, будівництва, перебудов, оновлення та оздоблення храму, можуть дати поштовх подальшим дослідженням цієї видатної пам'ятки української культури.

Ольга КОВАЛЬ

заступник генерального директора
Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника